

изяснено, утвержденная, чрез то может иметь в печатаніи книг препятствие и помешательство» [7, арк. 7–7зв].

Представити чолобитну імператриці і контролювати справу в Синоді було доручено лаврському ієромонаху Калісту. У даному випадку Лавра скористалася тим, що саме йому було доручено відправити в столицю накази на Комісію Нового Уложення від Київської єпархії [2, с. 49–50]. Окрім того, Печерський архімандрит дав розпорядження ієромонаху Калісту зняти копію проекту і знайти благодійників, які б підказали, «каким бы удобнее образом по означенной катедральной просьбе возможно учинить препятствие и доставить сего по комиссии о уложенію, дабы одной по прежнему утверждено быть типографии в Киево-печерской лавре» [7, арк. 17зв]. Причому зазначалося, що всю інформацію необхідно тримати у великому секреті, особливо від тих членів Синоду, які б могли сприяти Київському митрополитові.

У справі значаться реєстри членів Малоросійської колегії та інших впливових осіб, яким Каліст мав передати листи від імені Печерського архімандрита [7, арк. 35, 51]. Зокрема, в листі до Г. А. Полетики від 8 вересня 1768 р. значилося, що Лавра сподівається на його прихильність як депутата в Комісію від України, і просила «оказывать в пользу оная благодетельство» [7, арк. 37].

Доповідаючи про свою діяльність, лаврський повірений Каліст у листі від 16 червня 1768 р. повідомляв Лавру, що йому не вдалося повністю скопіювати пункти наказів. В Синоді «велели ничего не выписывать» і тому він «с великим трудом» зміг скопіювати лише 4 пункти, які стосувалися Лаври і Печерської друкарні («усмотрено мною вредительных святой нашей Лавре») [7, арк. 19–19зв].

Утім, спроба Арсенія Могилянського позбавити Лавру її монополії на друкарство в Києві також не вдалася. З одного боку, діяльність Комісії Нового Уложення не завершила своєї роботи і більшість позицій українського духовенства залишилися не реалізованими. З іншого боку, до відстоювання своїх монопольних прав керівництво Лаври залучило своїх численних благодійників, зокрема, нововисвяченого єпископа Тобольського і Сибірського Варлаама Петрова та його брата – єпископа Тверського і Кашинського Гавриїла, котрий прийняв постриг у Києво-Печерській лаврі [7, арк. 45].

Отже, в обох конфліктних ситуаціях між провідними київськими церковними осередками питання було вирішено на користь Києво-Печерської лаври, у захисті інтересів якої стояли високоосвічені і досвідчені церковні діячі та авторитетні покровителі із печерської братії. В процесі вирішення справ на рівні вищих державних і церковних установ Російської імперії лаврські адвокати використовували весь арсенал засобів для налаштування на свій бік впливових осіб.

Наведені приклади засвідчують, що між окремими інституціями Православної Церкви в Україні XVIII ст. не було єдності. Зокрема, Київський митрополит неодноразово намагався підпорядкувати собі Києво-Печерську лавру, яка, маючи статус ставропігійного монастиря, вела себе незалежно, у тому числі й у питаннях книгодрукування. Загалом це мало негативні наслідки для українського суспільства, позаяк роз'єднаність еліт полегшувало російському імперському режиму нівелювати українську державну

і церковну самобутність. Відповідно, конфлікт корпоративних інтересів провідних київських церковних інституцій послужив деструктивним чинником консолідації української церковної еліти ранньомодерної доби.

Список використаних джерел

1. Болховитинов Евгений. Описание Киево-Софийского собора и киевской иерархии / Евгений (Болховитинов). – К., 1825. – 291 + 272 с.
2. Орловский П. К истории малорусского духовенства / П. Орловский // Киевская старина. – 1896. – Т.LIV. – С.50–54.
3. Титов Ф. И. К истории Киевской Академии XVII – XVIII вв. Кн. III. Воспитанники Киевской Академии на службе в Киево-Печерской лавре. – К., 1913. – 182 с.
4. Титов Ф. И. Русский царствующий дом Романовых в отношении его к Киево-Печерской лавре. – 1913. – 173 с. Приложение №17.
5. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф.128. – Оп.1 друк. – Спр.8.
6. Там само. – Оп.1 друк. – Спр.37.
7. Там само. – Оп.1 друк. – Спр.135.
8. Там само. – Оп.2 черн. – Спр.28.

References

1. Bolhovitinov Evgenij. Opisaniye Kievo-Sofijskogo sobora i kievskoj ierarhii / Evgenij (Bolhovitinov). – K., 1825. – 291 + 272 s.
2. Orlovskij P. K istorii maloruskogo duhovenstva / P. Orlovskij // Kievskaja starina. – 1896. – T.LIV. – S.50–54.
3. Titov F. I. K istorii Kievskoj Akademii XVII – XVIII vv. Kn. III. Vospitanniki Kievskoj Akademii na sluzhbe v Kievo-Pecherskoj lavre. – K., 1913. – 182 s.
4. Titov F. I. Russkij carstvujushhij dom Romanovyh v otnoshenii ego k Kievo-Pecherskoj lavre. – 1913. – 173 s. Prilozhenie №17.
5. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrainy v m. Kyjevi. – F.128. – Op.1 dрук. – Spr.8.
6. Tam samo. – Op.1 dрук. – Spr.37.
7. Tam samo. – Op.1 dрук. – Spr.135.
8. Tam samo. – Op.2 chern. – Spr.28.

Kagamlyk S. R., Phd, senior researcher, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), kagam@i.ua

Kyiv Metropolia against the Pechersk Lavra: a dispute over a monopoly on Kyiv printing as a destructive factor in the consolidation of the Ukrainian Clerical elite of the early modern age

The article, on the basis of archive funds, aims at revealing the conflicts between the Kyiv Metropolia and the Kiev-Pechersk Lavra in the XVIII century, based on the dispute over the monopoly on the Kyiv printing. It also explores the attempts of Kyiv Bishops Timofii Shcherbatsky and Arsenii Mohyliansky to open their own printing presses at the Kyiv Metropolia and the actions of the leadership of the Kyiv Pechersk Lavra in protecting the publishing privileges of the Pechersk Printing House as the only publishing house in Kyiv. Both sides tried to succeed with the help of special commissioners who served as church advocates in the capital cities of the Russian Empire. The article concludes that the conflict of the corporate interests of the top Kyiv church institutions served as a destructive factor in the consolidation of the Ukrainian ecclesiastical elite of the early modern era.

Keywords: Kyiv Metropolia, Kiev-Pechersk Lavra, clerical elite, Kyiv printing, consolidation, destructive factor.

* * *

УДК 130.1

Заторський Н.,
докторант богослов'я в університеті м. Фрібур
(Швейцарія), o_nazarj@yahoo.de

ІНШОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В «ПОСЛАННІ МИСАЙЛА»

На підставі аналізу тексту наявних списків «Послання Мисайла» автор виявляє ті запозичення з інших мов, які були присутні вже в архетипі грамоти й відображають зміни, що відбулися у слововжитку провідної верстви руського суспільства після входження територій України-Русі до складу Корони Польської та, насамперед, Великого князівства литовського, де й постоило послання. Основну увагу звернено на ті словоформи, які не засвічені зовсім або

засвідчені не у всіх властивих їм значеннях і способах написання у «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.».

Ключові слова: «Послання Мисаїла», староукраїнська мова, Кревський список, Смоленський список, «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.».

«Послання Мисаїла до папи Сикста IV», датоване 1476 роком і підписане представниками духовної та політичної еліти Великого князівства литовського, було вперше опубліковане унійним митрополитом Іпатієм Потієм 1605 р. З огляду на полемічний контекст публікації, православна сторона висловила сумніви в автентичності листа, який надто добре підкріплював аргументи унійної сторони, даючи свідчення унійних настроїв і змагань у Київській митрополії в XV ст., себто ще за добрих 120 років до укладення Берестейської унії 1596 р. Так, у «Пересторозі» полеміст говорить про Мисаїлове послання, не називаючи його, однак, прямо, наступне: «книги вигадують, пишучи під датою старою, письмом старим, нібито колись тая згода існувати мала. Але придивися пильно в саму мову – і побачиш, що хоча такі твори старі вигадують, однак мова вся Потієва, мов би устами сам говорив. При цьому знайдеш там слова, віку теперішнього людьми вживані, яких старі предки наші не вживали. Бо як поляки у свою мову намішали слів латинських, котрих уже і прості люди зі звички вживають, так само й русини у свою мову намішали слів польських і їх уживають. Тоді добре пізнаєш, що то книжки вигадані й неправдиві» [7, с. 229]. Як бачимо, наявність у грамоті слів іншомовного (зокрема польського) походження від самого початку сприймалася як підстава для заперечення автентичності листа. Допіру в 1875 р. київський історик і богослов Іван Малишевський заперечив тезу про макаронічність мови Мисаїлового листа, що, знову ж таки, дало підстави прийняти його за документ автентичний: «Докази проти автентичності грамоти висувались наступні: 1) мова грамоти не стара, вона подібна на мову творів Потія та насичена макаронізмами. Однак це зауваження, на нашу думку, безпідставне: мова грамоти є слов'янською мовою 1480–х років, без домішку польських слів» [5, с. 590].

Зрештою, наприкінці XX ст. з'явилися неспростовні докази автентичності послання: в Синодальному зібранні Державного історичного музею в Москві було відкрито доволі великий його фрагмент, який отримав назву Синодального списку [11, с. 285], а в Смоленському обласному краєзнавчому музеї виявлено повний список «Послання Мисаїла» у збірнику СОКМ 9907 [12, с. 626]. Відтак Синодальний фрагмент було повністю опубліковано в 1992 [13, с. 1071–1074] та 2002 рр. [11, с. 291–296], а Смоленський список – 2013 р. [4, с. 410–427].

У міжчасі великий поступ зробило також українське мовознавство, зокрема в тому, що стосується історії розвитку української мови. Серед іншого було піддано сумнівам теорію про спільну давньоруську мову чи то пак східнослов'янську прамову, на базі якої постали сучасні російські, українська та білоруська мови [6, с. 3–18]. З'явилися також докладніші дослідження староукраїнської мови того періоду, до якого належить «Послання Мисаїла». Зокрема в 1977–1978 рр. було видано двотомний «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» [14], який постав на підставі аналізу мови документів тієї доби.

Відштовхуючись від згаданих досліджень слід дещо скоригувати твердження І. Малишевського про відсутність слів польського походження в грамоті Мисаїла, оскільки воно не зовсім відповідає дійсності. Адже ще перед прогресивним у багатьох пунктах рефератом І. Малишевського о. Антоній Петрушевич вказував на певні запозичення з польської мови: «пань, панствь, Францишка зам. Франциска слід віднести до полонізмів, які втиснулися до тексту цього послання» [16, с. 34]. Однак київський науковець, якому було відома праця А. Петрушевича і на яку він також посилався, проігнорував ці вказівки галицького вченого і мав для цього підстави, адже на кінець XV ст. ці слова вже надійно вкоренилися у слововжитку носіїв староукраїнської мови й засвідчені в численних грамотах того періоду. Тому цілком відповідає дійсності твердження І. Малишевського про те, що «мова грамоти є слов'янською мовою 1480–х років» [5, с. 590], яка вже увібрала в себе певну кількість слів із польської, хоча, звісно, не була настільки макаронічною, як мова полемістів початку XVII ст. Так, наприклад, згаданий отцем А. Петрушевичем слова «пань» та «панство» «Словник староукраїнської мови» подає як слова, що на той час уже вживалися в українській мові [14, Т. 2, с. 124–125], те саме стосується й форми «Францишка» [1, с. 209; 14, Т. 2, с. 502]. Зрештою, дослідження в цьому напрямку тривають і досі, доповнюючи наші знання про розвиток української мови того періоду. Зокрема, проведений М. Мозером аналіз мови п'яти нещодавно відкритих галицько-українських грамот XIV–XV століть поглибив наше розуміння процесу проникнення елементів польської мови до української [6, с. 39].

На жаль, «Послання Мисаїла» як цікаве джерело для дослідження української мови того періоду, з наявними в ньому запозиченнями з інших мов та прикладами слів народної мови, пройшло повз увагу дослідників радянського періоду, чи то з огляду на сумнівне (як тоді вважали) походження пам'ятки, чи то з огляду на її проунійний характер. Та якими б не були міркування науковців, вони призвели до того, що цілий ряд слів староукраїнської мови, якими рясніє «Послання Мисаїла», до «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» не потрапили. Зрештою, навіть і сьогодні, після встановлення автентичності грамоти Мисаїла, мовознавці не те що не звернули уваги на цей вельми цікавий документ, а подекуди, як видається, цілком ігнорують його існування. Так, зокрема, М. Мозер у своїй монографії «Причинки до історії української мови» стверджує, що «доба між занепадом Київської Русі та поновним розквітом у XVI–XVII ст., що його спричинили міжконфесійні суперечності, майже не залишила по собі оригінальних творів, – за найвизначніше її досягнення правлять переробки Києво-Печерського Патерика [див. Возняк: 278]. Уся решта тогочасних текстів – це копії церковнослов'янських рукописів» [6, с. 43]. І це при тому, що цитований науковцем М. Возняк присвятив «Посланню Мисаїла» доволі багато уваги, хоч і невисоко оцінював його літературну вартість, повторюючи, вслід за М. Грушевським [3, с. 532–535], що воно «написане неясно й дуже многослівно, переповнене такими найбільшеними й незвичайними компліментами, які

ще через часте їх повторювання викликають несмак у читача. Можливо, що така зверхня його форма, яка гарно свідчить про теологічну й діалектичну зручність ритора–автора, мала на цілі засипати папу компліментами, щоб якнайменше дати дійсних уступок. З причини свого убогого змісту, балакучости, роззягнености, напушистости й повторень одного й того самого Послання Мисаїла це пам'ятник невисокої вартости, а літературного інтересу надає йому виключно та обставина, що українська література того часу бідна літературними пам'ятниками» [2, с. 273]. Між тим «Послання Мисаїла», як оригінальний твір, що постав на території розповсюдження української мови, які належали до Великого князівства литовського, є важливою пам'яткою в т.ч. для мовознавців, оскільки містить чудові зразки вкраплень як народної мови, так і запозичень із інших мов, які проникли в слововжиток тодішньої руської еліти.

Отож, завданням цієї статті є на підставі аналізу наявних списків грамоти Мисаїла дослідити ті іншомовні запозичення, які зустрічаються в них усіх, а відтак визначити, які з цих слів належать до слововжитку її архетипу – документа, на основі якого постали всі відомі нам сьогодні тексти. При цьому головна увага приділялася новішим словам іншомовного походження, які проникли в мову українсько–білоруської верхівки в той же період, який охоплено «Словником староукраїнської мови» – XIV–XV ст., тоді як старші запозичення, які влилися в мову наших предків із приходом християнства (як–от «ангел», «серафим», «патріарх» та ін.) до уваги не бралися.

Як було показано вище, наявність у «Послання Мисаїла» численних слів іншомовного походження сприймалася раніше як свідчення того, що документ є фальсифікатом. Тепер, коли автентичність грамоти остаточно встановлено, варто приглянутися ближче до наявних у ній іншомовних вкраплень, які дають багато цікавого матеріалу стосовно різноманітних впливів на мову провідної верстви тодішнього руського суспільства.

Серед слів, на які дослідники вже звернули були увагу, належить слово «алекть», яке зустрічаємо як у Кревському, так і в Смоленському списку: «Пречестный въ Бозе отецъ, освященный епископъ смоленскей, Мисаиль. выбраный алекть на митрополію кievского престола и всея росіи» [1, с. 199]. Як видно з відповідного місця у Смоленському списку, слово «алекть» було не надто поширене, в кожному разі один із переписувачів тієї традиції написав його з помилкою – «алекто» [4, арк. 224зв], можливо, автоматично почавши виправляти його на найбільш подібне відоме йому слово – «алектор» (з грецької «півень») – ще одне іншомовне запозичення, яке проникло в мову руських книжників з євангельських текстів (див. Матей 26, 34). Стосовно терміну «алекть» О. Русина зауважує, що він «постав, вочевидь, як наслідування термінології булл папи Пія II, дотичних Григорія Болгариновича». Що стосується смислового навантаження цього терміну, то українська дослідниця, вслід за Б. Бучинським, вказала на те, що він «означав єпископа–номіната» [10, с. 201], хоча, виходячи з того, що Мисаїл на момент укладення послання вже був єпископом, ідеться не так про номінанта на єпископство, як радше більш узагальнено – номінанта на якусь посаду (тут – на митрополію). Тому

не дивно, що в словнику церковнослов'янської мови слово «алекть», як і «електь» чи «колектъ», відсутнє [8, с. 11, 870, 172, 975, 381, 1069]. На жаль, не знаходимо його ні у формі «алект», ані в написанні «олектъ» і в «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» [14, Т. 1, с. 70, 347]. Брак там цього слова не може бути наслідком того, що послання постало на території ВКЛ, адже за основу для укладення бралися джерела «з різних територій поширення староукраїнської мови» [14, Т. 1, с. 7]. Хоча, можливо, його свідчення не враховано з огляду на атеїстичну цензуру в СРСР – адже «пам'ятки культового характеру, писані церковнослов'янською мовою, не включені в список джерел» згаданого словника [14, Т. 1, с. 10].

Наступне іншомовне запозичення в посланні це слово «епістоля», яке з грецької («ἐπιστολή») перейшло до латини: «epistola», «epistula». У Смоленському списку воно спершу з'являється у формі «пiстоля»: «послуживы вѣрнѣ дѣхомъ въ пiстоля сей» [4, арк. 225зв]. Цікаво, що на відповідному місці Кревського списку знаходимо церковнослов'янське «послание»: «Послуживый вѣрнѣ духомъ в посланиі семь» [1, с. 200], як і дещо вище, при згадці писаря Якуба, що теж був причинився до написання грамоти: «послуживый въ посланиі семь» [1, с. 200], тоді як у Смоленському списку на цьому місці лакуна – звороту про причетність Якуба до постановня твору немає [4, арк. 225–225зв]. Однак помарка, допущена у Смоленському списку в першому випадку, свідчить, що слово це навряд чи було авторства переписувачів – швидше за все, так було вже в архетипі листа, тоді як у Кревському списку бачимо наслідок спрощення мови одним із пізніших переписувачів. Проте, що в Кревському списку обидва рази справді було саме «послание», а не «епістоля», свідчить і Потіїв помилковий польський переклад обох місць: «pan Jakob nauwyższy Pisarz Wielkiego Księstwa Litewskiego klucznik Wileński który służył w tym poselstwie» [18, арк. А II] та «Pan Jan brat ich młodszy a teraz wybrany Podskarbidm Nauwyższym ziemiąskim Wielkiego Księstwa Litewskiego który wiernym duchem posłużył w tym to posolstwie» [18, арк. А II]. Як бачимо, замість потрібного «list» митрополит переклав слово «послание» як «posolstwo» (чи «poselstwo»), зрозумівши його саме як «посольство», а не як «лист», «послання». Звідси походить і його згадка в передмові до кириличного видання грамоти про посилення з даним листом двох осіб у посольстві до папи: «съ которымъ листомъ и двохъ особъ зацьныхъ в посельстве до Рьму посылали» [1, с. 195], про що ані в самому листі, ані в іншій літературі жодних згадок не знаходимо. Це коротке спостереження також виявляє, що назва першодруку 1605 р., відображена й у перевиданні С. Голубева, не була оригінальним заголовком грамоти в Кревському рукописі, а стала наслідком хибного розуміння митрополитом Іпатієм Потієм церковнослов'янського терміну «послание»: «Поселство до папежа рымського Сикста IV Отъ духовенства и отъ княжатъ и пановъ рускихъ, зъ Вилни року 1476 мѣсяца марта 14 дня черезъ пословъ въ томъ же листе ниже менованыхъ» [1, с. 199].

Та повернімося до розгляду слів іншомовного походження. Наприкінці твору знову зустрічаємо розглядуване слово «епістоля», цього разу засвідчене в обох повних списках: «сега ради и пишемъ о мире и любви

всенасветѣиши епістоли» [1, с. 227; 4, арк. 257зв]. Тут І. Потій при перекладі передав його належно (хоч і змінив з множини на одну та дещо модифікував саме висловлювання), вживши те саме іншомовне запозичення: «dla tegoż piszemy o pokoju u o miłości w tey świętey Epistoliey» [18, арк. Н III зв]. На жаль, слова «епістоля» рівно ж не знаходимо в «Словнику староукраїнської мови» [14, Т. 1, с. 348–349]. Натомість воно засвідчене у словнику церковнослов'янської у значенні «лист» [8, с. 175].

Зі словом «епістоля» пов'язане в одному зі словосполучень наступне запозичення, яке свідчить про добре знання укладачами грамоти термінології, пов'язаної з папським урядом. Слово це – «б(о) улный» і походить воно від латинського «*bullā*», яке означає «папська грамота, послання» [15, Т. 1, с. 254]. Незвичним є те, що в нашому документі воно вжите як прикметник поряд зі словом «епістоля»: «прияті посланіе булныхъ епистолиі святыхъ написанныхъ къ намъ» [1, с. 213]. Так само й у Смоленському спискові: «прияті посланіе боулныхъ епистолиі» [4, арк. 241], що вказує на те, що зворот цей у такому вигляді знаходився вже в архетипі Мисаїлового листа. У «Словнику староукраїнської мови» не зафіксовано ні іменника «б(о) улла», ані похідного від нього прикметника «б(о)улный» [14, Т. 1, с. 131].

Ще одне слово іншомовного походження в «Посланні Мисаїла» походить із грецької мови – це слово «кирь», яке бачимо біля імені Івана Солтана в обох повних списках: «Благочестый свѣтлый въ божественныхъ писаніи книголюбец, кирь Иоан братъ ихъ юнѣйшій, выбранный нынѣ подскарбимъ найвышшимъ земскимъ великого князства литовьского. Послуживый вѣрнѣ духомъ в посланіи семъ» [1, с. 200; 4, арк. 225зв]. На жаль, цього значення для терміну «кирь» у «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» бракує – там, попри правильне вступне зауваження про походження від гр. «*kirios*» – «Господь», його пояснено лише як «титул осіб вищого священничого сану грецького віросповідання» [14, Т. 1, с. 475], що зовсім не пасує до контексту, в якому його знаходимо в листі Мисаїла, адже з підпису Івана Солтана цілком зрозуміло, що він був світським достойником, вибраним щойно на посаду земського підскарбія, і жодного духовного звання не мав. Тож термін «кирь», виходячи з грецького значення і контексту грамоти, а також відповідно до поданого для нього значення в словнику церковнослов'янської мови, означав просто «пан» (рос. «*господин*» [8, с. 250]). Тут перед нами ще один приклад того, як скепсис щодо «Послання Мисаїла» став причиною обмеження семантики деяких слів у «Словнику староукраїнської мови», чи то пак призвів до її спотворення.

Говорячи про нові тенденції в українській мові того часу, В. Русанівський зауважує: «У консонантизмі слід насамперед відзначити появу нового звука /t/, який прийшов в українську мову разом зі словами іншомовного походження; передавався він у цей час буквосполученням *кг*» [9, с. 49]. Використання слів з буквосполученням «кг» для передавання іншомовних запозичень, що мали в оригінальній мові «*g*», бачимо й у «Посланні Мисаїла». До них належить іще один термін із лексики папської курії – «*legatus*», який означає «представник папи римського» [14, Т. 1, с. 542].

У Кревському списку Мисаїлового листа цей термін з'являється у формі «*лекгатос*»: «*послаша... написаніе нѣкое благопотребно вашимъ лекгатосомъ Антоніемъ именовъ*» [1, с. 229]. У Смоленському списку відповідне слово передано з помилкою – «*легатосом*» [4, арк. 259] замість наявного в архетипі, судячи з цієї специфічної помилки, такого ж як і в Кревському списку написання «*лекгатосом*». Це слово було відоме в Київській митрополії вже раніше, адже після завершення Флорентійського собору в 1439 р. київський митрополит Ісидор написав із Буди на Русь послання, в якому зазначалося: «*Милостью Божію Сидоръ, преосвященный Архїєпископъ всея Русїи, Легатосъ отъ ребра Апостольскаго сѣдалища*» [17, с. 77]. Крім форми «*легатос*» [14, Т. 1, с. 542], «Словник староукраїнської мови» знає також форму «*лекгатъ*» [14, Т. 1, с. 543], тож ужите в «Посланні Мисаїла» «*лекгатос*» засвідчує третій спосіб передавання цього слова. Що цікаво, як джерело для засвідчення слова «*легатосъ*» у словнику було використано одне з послань митрополита Ісидора, тож церковні джерела таки бралися до уваги при укладенні словника. Відтак можемо сказати, що «Послання Мисаїла» було проігнороване укладачами «Словника староукраїнської мови», швидше за все, саме через упередження щодо цього твору.

Іншим запозиченням із латини та слововжитку Західної Церкви, де також бачимо буквосполучення «*кг*» для передачі звука /t/, є слово «*рекула*» у значенні «правило» чи «статут» [15, Т. 8, с. 480] (тут – чернечого ордену францисканців). Ось як виглядає відповідний уривок у розглядуваній нами грамоті: «*возлюбивъ законъ и ... оуставъ рекулы святаго отца Францишка, в немже много лѣтъ пребывъ и достойне ходивъ житіе жесткое искусивъ*». Що стосується способу написання цього слова в наявних джерелах, то в Кревському списку знаходимо саме «*рекулы*» [1, с. 209], тоді як у Смоленському тут знову помилка – «*рекулы*» [4, арк. 236]. На жаль у «Словнику староукраїнської мови» слово «*Рекула*» наявне лише як особова назва (жіноче ім'я) [14, Т. 2, с. 291], тоді як значення «устав», «правило» чи «статут» він не фіксує.

До слів іншомовного походження, які на час постановля «Послання Мисаїла» вже ввійшли до слововжитку книжників, належить ужите рівно ж в обох повних списках слово «*коруна*» (від лат. «*corona*»), яке бачимо в «Посланні Мисаїла» у множині – «*корунами*»: «*трычастыими корунами венчанъ на главе твоей всесвѣтой*» [1, с. 228; 4, арк. 258зв]. Для цього слова «Словник староукраїнської мови» подає лише значення «королівство, держава» [14, Т. 1, с. 500–501], а от значення «корона, вінець», у якому цей термін використаний у «Посланні Мисаїла» (і в якому знаходимо його натомість у словнику церковнослов'янської мови [8, с. 265]), там немає.

Ще одним іншомовним запозиченням у тексті грамоти Мисаїла, яке свідчить про силу західних впливів на руську провідну верству не лише на лінгвістичному рівні, але й у тому, що стосується її інтеграції в притаманній західній еліті військово-шляхетські утворення, є слово «*рыцер*»: «*Благородный мужъ, панъ Салтанъ Александръ, великославный рыцер божїа гробу*» [1, с. 200]. У Смоленському списку знаходимо це слово у формі «*рытеръ*»: «*рытеръ*

б'їа гробу» [4 арк. 225зв]. Цей термін засвідчений у «Словнику староукраїнської мови» у формах «рыцерь» [14, Т. 2, с. 311] та «рицерь» [14, Т. 2, с. 293] і в значенні «рицар, шляхтич» [14, Т. 2, с. 311], а от форми з твердим «р» на кінці, яку бачимо в обох повних списках Мисайлової грамоти, там немає.

Бачимо, що з входженням українських земель до складу Корони Польської та Великого князівства литовського в староукраїнську мову (вочевидь, за посередництвом старопольської чи то пак старочеської мов) починають проникати численні слова з латини та слововжитку Західної Церкви. З наведених прикладів слів, які вжиті в «Посланні Мисаїла», але не зафіксовані в «Словнику староукраїнської мови» або ж зафіксовані не в усіх формах чи властивих їм значеннях, стає очевидним, наскільки ідеологічні упередження шкодять науковому дискурсу, в тому числі й у мовознавстві. З іншого боку, цей невеликий аналіз виявив, що всі наведені іншомовні запозичення, з огляду на їхнє засвідчення в усіх наявних списках «Послання Мисаїла», походять із архетипу грамоти та повинні бути відповідно відтворені в її критичному виданні.

Список використаних джерел

1. Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV, 1476 г. / Архив Юго-Западной России [изд. Голубев С.]. – К., 1887. – Ч. I. – Т. 7. – С. 193–231.
2. Возняк М. Історія української літератури. – Т. 1. – Львів, 1920.
3. Грушевський М. Історія України–Руси. – Т. 5. – Львів, 1905.
4. Заторський о. Н. «Послання Мисаїла» за Смоленським списком // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – Вип. 18 / Український археографічний збірник. – Київ, 2013. – Т. 21. – С. 401–428.
5. Малышевский И. И. О грамоте киевского митрополита Мисаила 1477 г. (правильно 1476 г. – Н. З.) Папе Римскому Сиксту IV. Вопросы местного характера на III Археологическом съезде в Кieve // Киевские епархиальные ведомости. – К., 1875. – № 18. – С. 585–592.
6. Мозер М. Причинки до історії української мови. – Вінниця, 2011.
7. Пересторога / Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1851. – Т. 4. – № 149.
8. Полный церковно-славянский словарь / [уклад. Г. Дьяченко]. – Москва, 1993 [репринт вид. 1900 р.].
9. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. – Київ, 2001.
10. Русина О. Історія Київського князівства / Україна кризь віки: зб. наук. пр. на пошану акад. НАН України, проф. В. Смолія. – К., 2010. – С. 184–202.
11. Русина О. Мисайлове послання Сиксту IV за Синадальним списком // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – Вип. 7 / Український археографічний збірник. – Київ – Нью-Йорк, 2002. – Т. 10. – С. 281–296.
12. Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI веков. – Ч. 3. – Москва, 1987.
13. Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI веков. – Ч. 5. – Москва, 1992.
14. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2-х томах / [ред. колегія: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький]; Академія наук Української РСР, Інститут суспільних наук. – Київ: Наукова думка, 1977–1978.
15. Словник української мови: в 11-ти томах / [гол. ред. колегія І. Білодід]; Академія Наук УРСР, Інститут мовознавства. – Київ, 1970–1980.
16. Соборное послание русского духовенства и мирян к Римскому папе Сиксту IV, писанное из Вильны 14 марта 1476 г. / [изд. Петрушевич А. С.]. – Львів, 1870.
17. Harasiewicz M. Annales Ecclesiae Ruthenae. – Львів, 1862.
18. Poselstwo do Papieža Rzymkiego Sixta III od Duchowieństwa y od Książat y od Panow Ruskich / [пер. і вид. І. Потій]. – Вільно, 1605.

References

1. Gramota kievskago mitropolita Misaila k pape Sikstu IV, 1476 g. / Arhiv Yugo-Zapadnoj Rossii [izd. Golubev S.]. – Wilno / Kyiv, 1887. – Ch. I. – T. 7. – S. 193–231.
2. Vozniak M. Istorii ukrains'koi literatury. – T. 1. – L'viv, 1920.
3. Hrushevs'kyj M. Istorii Ukrainy-Rusy. – T. 5. – L'viv, 1905.
4. Zators'kyj o. N. «Poslannia Mysaila» za Smolensk'ym spyskom // Ukrains'kyj arkhеографічний schorichnyk. – Nova seria. – Vyp. 18 / Ukrains'kyj arkhеографічний zbirnyk. – Kyiv, 2013. – T. 21. – S. 401–428.
5. Malyshevskij I. I. O gramote kievskogo mitropolita Misaila 1477 g. (pravil'no 1476 g. – N. Z.) Pape Rimskomu Sikstu IV. Voprosy mestnogo kharakteru na III Arхеologicheskome s'ezde v Kieve // Kievskie eparhial'nye vedomosti. – K., 1875. – № 18. – S. 585–592.
6. Mozer M. Prynchyky do istorii ukrains'koi movy. – Vinnytsia, 2011.
7. Perestoroĥa / Akty, odnosyashchiesya k istorii Zapadnoy Rossii. – Sankt-Peterburg, 1851. – T. 4. – № 149.
8. Polnyj cerkovno-slavyanskij slovar' / [sost. G. D'yachenko]. – Moskva, 1993 [reprint izd. 1900 r.].
9. Rusaniv's'kyj V. M. Istorii ukrains'koi literaturnoi movy. – Kyiv, 2001.
10. Rusyna O. Istorii Kyivs'koho kniazivstva / Ukraina kriz' viky: zb. nauk. pr. na poshanu akad. NAN Ukrainy, prof. V. Smolii. – K., 2010. – S. 184–202.
11. Rusyna O. Mysailove poslannia Sykstu IV za Synodal'nym spyskom // Ukrains'kyj arkhеографічний schorichnyk. – Nova seria. – Vyp. 7 / Ukrains'kyj arkhеографічний zbirnyk. – Kyiv – N'iu-York, 2002. – T. 10. – S. 281–296.
12. Russkij feodal'nyj arxiv XIV – pervoj trети XVI vekov. – Ch. 3. – Moskva, 1987.
13. Russkij feodal'nyj arxiv XIV – pervoj trети XVI vekov. – Ch. 5. – Moskva, 1992.
14. Slovyk staroukrains'koi movy XIV–XV st.: u 2-kh tomakh / [red. kolehiia: D. H. Hrynchyshyn, L. L. Humets'ka, I. M. Kernyts'kyj]; Akademiia nauk Ukrains'koi RSR, Instytut suspil'nykh nauk. – Kyiv: Naukova dumka, 1977–1978.
15. Slovyk ukrains'koi movy: v 11-ty tomakh / [hol. red. kolehiia I. Bilodid]; Akademiia Nauk URSR, Instytut movoznavstva. – Kyiv, 1970–1980.
16. Sobornoe poslanie russkogo duxovenstva i miryan k Rimskomu pape Sikstu IV, pisannoe iz Vil'ny 14 marta 1476 g. / [izd. Petrushevich A. S.]. – L'viv, 1870.
17. Harasiewicz M. Annales Ecclesiae Ruthenae. – L'viv, 1862.
18. Poselstwo do Papieža Rzymkiego Sixta III od Duchowieństwa y od Książat y od Panow Ruskich / [per. i vyd. I. Potij]. – Vil'no, 1605.

Zatorskyj N., doctoral student in theology at the University of Fribourg (Switzerland), o_nazarij@yahoo.de

Loanwords in the Epistle of Misael

Based on the text analysis of the existing copies of the Epistle of Misael the author shows those foreign words, which were present already in the archetype of the charter. They depict the changes in the word usage of the Ruthenian elite after the incorporation of Ukrainian territories into the Polish Crown and first of all into the Grand Duchy of Lithuania, where the epistle originated from. The main attention is paid to those loanwords, which are either not depicted at all or appear not to the fullest in the Dictionary of the Old Ukrainian language of 14th – 15th centuries.

Keywords: the Epistle of Misael, the Old Ukrainian language, the manuscript of Krewo, the Smolensk manuscript, Dictionary of the Old Ukrainian language of 14th – 15th centuries.

* * *

УДК 372.4(091)(477.83/86)«18/19»:37.035.6

Вараниця А. О.,
аспірантка, Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України
(Україна, Львів), annavend@ukr.net

«Я – вчитель, і мої учні – це лише діти»: ЖИТТЄВА ІСТОРІЯ ВІКТОРА БАЛІЦЬКОГО НА ТЛІ ПОЛЬСЬКО–УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН У ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена мікроісторії Віктора Баліцького, народного вчителя Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ століття. В. Баліцький, поляк за походженням, проживав і працював до 1920 року в межах польсько-українського етнічного пограниччя східної частини провінції. Особливе